

MAGIJA I ZDRAVLJE PO PUČKI: Bršljan, bunika, kadulja, kužnjak, mandragora, odoljen i velebilje djelić su drevnih vjerovanja

Pučka kultura sastoji se od svih onih vjerovanja, običaja i prakse nižih društvenih klasa koji su nastali i prakticirali se uglavnom prije industrijskih revolucija u 19. i početkom 20. stoljeća. Ona se uglavnom temelji na predajama, vjerovanjima i praksama koje su se usmeno prenosile. Te su prakse sačuvali zahvaljujući zapisima u slučaju nekih povijesnih fenomena ili etnografskim zapisivanjem kazivanja na terenu tijekom 19. i 20. stoljeća. Od druge polovice 20. stoljeća pučka se kultura počela pretvarati u popularnu kulturu, orijentiranu na suvremene medije.

PIŠE: DR. SC. DENIVER VUKELIĆ 27/09/2023, 15:28

Od magijskih praksi u pučkoj kulturi najviše znamo o onima vezanima ili za zaštitu čovjeka ili za rješavanje različitih zdravstvenih problema, dakle iscjeljivanje. Stoga su svakako tri najpoznatija tipa magijskih praksi vezanih uz to biljna magija, verbalna ili usmena magija i apotropijska (zaštitna magija).

Biljna magija je jedan od najstarijih magijskih sustava. Ona je prethodila suvremenim znanstvenim metodama iscjeljivanja, farmaceutike i suvremene medicine. Od prapovijesti do danas flora je sastavni dio ljudskog života. Čovjek je u počecima svoje kulture bio i lovac i sakupljač, uz lov na životinje, skupljao je biljne plodove, opale ili zrele izravno s biljke ili je pak sjekao i uporabljivao same biljke za jelo. S vremenom su ljudi u različitim kulturama počeli primjećivati da konzumacija biljaka u određenim slučajevima i uvjetima povoljno djeluje na ljude i životinje, bilo kao lijekovi, bilo kao otrovi, bilo kao opijati koje se mogu koristiti u religijske i magijske svrhe. Ovi su se posljednji mogli koristiti ili kao halucinogeni i poticaji za postizanje transa ili ekstaze u religijske i magijske svrhe, ili pak u profanije svrhe, za opuštanje ili bijeg od stvarnosti. Za mnoge biljke, kako drveća i njihove plodove tako ostale biljke, grmlje i cvijeće, vezana su različita vjerovanja, mitovi, otkriveni su načini ubiranja, pripreme i posebnih okolnosti u kojima se pripremaju za određene ciljeve. Jedan od najstarijih svjetskih priručnika za travarstvo nastao je u Kini pod imenom Ljekopis božanskog seljaka s početka 3. tisućljeća pr. n. e., a opisuje 365 biljaka i njihova ljekovita svojstva.

Vojničev rukopis / ilustracija

Hildegarda iz Bingena, srednjovjekovna njemačka benediktinska redovnica i travarka, napisala je: "(...) u svemu stvorenom (drveća, biljkama, životinjama i dragim kamenju) postoje čudesne ljekovite sile za koje ne zna jedna osoba ako joj to ne otkrije Bog". U islamskom svijetu, sve do 20. stoljeća, jedan od najvažnijih priručnika za liječenje travama bio je Avicenin Kanon medicine iz 11. stoljeća, u kojem su također opisane mnoge ljekovite biljke.

Pučka medicina

Pučka medicina oduvijek je primjenjivala bilje, odnosno njihove dijelove, stabljike, listove, plodove ili korijenje u obliku čajeva, masti i obloga za bolesti. Uza svaku biljku postojao je niz vjerovanja, kao i strogih uputa o vremenu njezina branja, pripremi te konačno uporabi. Osim što su se koristile i što se koriste za liječenje ljudi i životinja, biljke i njihovi sastojci mogu im nanijeti i štetu, pa i opasnu za život, a tada se smatraju i nazivaju otrovima. Uz biljnu magiju aktivno su se koristili i drugi oblici magije, prije svega verbalna magija, koja je redovito pratila branje biljaka, pripremanje pripravka te davanje biljnog pripravka osobi koju se pokušavalo izliječiti.

Biljkama se nisu davala jedinstvena znanstvena imena sve do 18. stoljeća kada su se počele nazivati latinskim imenima, kao i svi ostali oblici života na Zemlji. Prije toga, među pukom su se biljkama imena davala najčešće prema izgledu, sličnosti, svrsi ili nekim posebnim obilježjima. Čitajući magijske knjige srednjega i ranoga novog europskog vijeka ili pak zapise sa suđenja zbog vješticearstva, često se može naići na popis namirnica vješticih čini i napitaka naziva poput: mačje oko, vučji zub, konjski rep, šišmiševo krilo, orlova kandža i slično. Tu je zapravo riječ o pučkim tradicijskim nazivima biljaka, a ne dijelovima životinja.

Biljke za magijske prakse

Neke od najpoznatijih biljaka koje su se koristile za magijske prakse su bršljan, bunika, kadulja, kužnjak, mandragora, odoljen i velebilje.

Bršljan

Bršljan je iznimno otporna biljka i ostaje zelen cijele godine. Rani su kršćani svoje mrtve polagali na podlogu od bršljanova lišća, a slike bršljana mogu se naći u mnogim srednjovjekovnim crkvama te se danas bršljan nalazi na mnogim grobovima. Dodan vinu, što je nerijetko bila praksa, može izazvati snažne halucinacije.

Bunika

Bunika se od pamtivijeka rabila za čaranje i induciranje vizija. Doza od dvadeset sjemenki može izazvati povraćanje i gubitak svijesti, a posljedično i gušenje. Najčešći simptomi i učinci uzimanja bunike iracionalno je ponašanje, uz halucinacije, privremeni gubitak pamćenja i obilno znojenje. U različitim europskim magijskim tradicijama bila je vrlo čest sastojak ljubavnih napitaka i vješticih masti. Zajedno s velebiljem, od bunike se prema recentnim istraživanjima navodno pravila tzv. vješticija mast s pomoću koje su se izazivale halucinacije i trans. Prema nekim pučkim vjerovanjima, srednjovjekovne bi žene masturbirale s pomoću drška metle koja je bila premazana "vješticijom mašću", što bi dovodilo do jakih halucinacija tijekom kojih bi žena samu sebe vidjela kako leti na metli. "Vješticijom masti" koristili su se i lovci na vještice kako bi "dokazali" da je određena žena vještica, i to tako da bi tijekom suđenja ženu namazali ovom mašću, što bi u njoj izazvalo simptome panike, straha, bunila i halucinacije. Na takav, dvojben način, "dokazali" bi da je riječ o vještici. Bunika se također koristila i za izradu amuletnih ogrlica za djecu.

Kadulja

Kadulja ili žalfija prirodno raste na kamenitim brdima u priobalnom području i na otocima Mediterana, no zbog iznimne ljekovite vrijednosti uzgaja se u cijelom svijetu. Njezino današnje latinsko ime *Salvia potječe* od glagola *salvare*, što znači "spasiti". U srednjem vijeku bila je poznata latinska poslovice: *Cur moriatur homo, cui Salvia crescit in horto?*, što znači: "Zašto da čovjek umre kada mu kadulja raste u vrtu?" Kadulja sadržava antiseptična svojstva, pomaže kod bolnog i upaljenoga grla te upaljenih desni.

Kužnjak je izrazito otrovan u svim dijelovima biljke te osobu bacaju u delirij, a predoziranje je slično onome velebiljem. Kužnjak je vrlo opojan i izaziva jake halucinacije, ali bez kronično toksičnih posljedica te je stoga pogodan za psihonavigacijske magijske prakse i izazivanje transa.

Mandragora

Mandragora je nalik je na repu i ima vrlo zamaman miris. Cijela je biljka otrovna. Rasprostranjena u južnom dijelu Europe, a u našim krajevima danas jedino na samom jugu Hrvatske iako se smatra korijen i u prapovijesti, antici i srednjem vijeku kao drastično rješenje. Vjerovanje je da njezin korijen ima oblik maloga golog čovjeka, kojem su četiri glavne žile ruke i noge, zbog čega ju je još grčki filozof Pitagora nazvao riječju *anthropomorphon* (čovjekolik). Jedna je od najstarijih biljaka za koje se vjerovalo da imaju velike magijske moći. U egipatskim povijesnim izvorima spominje se pivo s mandragorom kao omamljujuće sredstvo, a u antici se tijekom liječenja rabila mandragora otopljena u vinu za izazivanje duboka sna kod pacijenata prije operacije, no prevelika doza mogla je biti pogubna. Biljku spominje većina ljekaruša srednjega i ranoga novog vijeka, a vjerovalo se da vrišti kad je se čupa te da može učiniti čovjeka nevidljivim, zaštititi od bolesti, požara i od zlih uroka. Vjerovalo se da raste podno vješala i da izrasta iz sjemena zločinca koje on prospe u času smrti.

Odoljen

Odoljen je rasprostranjen je na području Europe i sjeverne Azije. Stoljećima se upotrebljavao za smirivanje živčanog sustava, kod histerije, nesаницe i za smirivanje rada srca. Vjerovalo se da je dobra zaštita od vještica, stoga su se listovi odoljena stavljali djeci uz uzglavlje ili su se dijelovi biljke ušivali u rub haljine djevojkama

Velebilje

I konačno, velebilje je biljka koja je rasprostranjena u cijeloj Europi. Latinski naziv roda *Atropa* potječe od grčke riječi *atropos* (neotklonjiv, neumoljiv). U grčkoj mitologiji *Atropa* je jedna od tri sestre Sudenice, ona koja presijeca nit ljudskog život. Grčki liječnik Dioskorid je zapisao da da tri-četiri mililitra otopljena u vinu izazivaju ugodne halucinacije, od šest do osam mililitara izazivaju višednevne halucinacije, od dvanaest do šesnaest mililitara ubijaju. Latinsko ime vrste *belladonna* (lijepa žena) dano joj je zato što su je u doba renesanse europske djevojke pile kako bi proširile zjenice, što je tada bilo u modi te se smatralo osobito privlačnim premda su mnoge djevojke tako oslijepile. Simptomi djelovanja velebilja su privremeni gubitak pamćenja, crvenilo u licu, ubrzani puls, suhoća u ustima, žeđ, nemir i osjećaj euforije, poriv za brzim govorenjem.

Obredi

Druga najvažnija i najviše rasprostranjena magijska praksa koja pripada pučkoj kulturi svakako je verbalna ili usmena magija s obzirom na to da je ključni njezin element stvaranja, izvođenja i prenošenja upravo oralnom praksom. Ona se koristi uporabom izgovorene ili čitanjem pisane riječi, najčešće tajnog, skrivenog dijela usmene ili pisane magijske tradicije. Magijski govorni činovi od samih početaka magijskoga u ljudskoj kulturi među primarnim su obranama u stalnoj bitki s nepoželjnim i neprijateljskim oblicima energija kojih se čovjek plašio jer je govor po pravilu čovjeku, uz vlastito tijelo, jedino stalno dostupno oružje. Od srednjeg vijeka nadalje tekstovi crkvene tradicije i kanona, poput Evandjelja ili drugih tekstova Starog zavjeta i Novog zavjeta kao što su molitve, blagoslovi, egzorcizmi, himne, psalmi i slično, često su se znali rabiti kao dijelovi usmenih magijskih činova te su kao takvi i često sačuvani kao dijelovi usmenih magijskih oblika u europskoj i hrvatskoj kulturi. Smatralo se i vjerovalo da su takvi tekstovi, upotrebljavani samostalno ili kao umetci u drage, veće tekevore, imali moć zaštite od negativnog utjecaja te su se često koristili i pri izradi amuleta i talismana različitih vrsta, a u kombinaciji s ostalim magijskim sustavima. Takva bi usmena čaranja vrlo često bila praćena i uobičajenim svakodnevnim molitvama, za što se vjerovalo da im daje dodatnu potvrdu i osiguravaju uspjeh pogodbe s natprirodnim.

Bajanja

Jedan od primjera takvoga bjanja je zapisan u Gorskom kotaru:

"Ako je tko kojom nesrećom izgubio očinji vid ili su mu se oči razboljele, eto ti brzo babe 'vračare', da ona pomože jadniku. Kod te prilike uzme vračara tri grančice od metle, kojima oči križa a uza to govori: 'Tri Marije redom gredu, tri Marije – tri sestrice. Jedna nosi bijelu metlu, jedna nosi crljenu metlu, jedna nosi crnu metlu. Koja nosi crnu metlu, ta otira oginiscu: poge – pogonica! zaklinjam te živim Bogom, pravim Bogom, istinitim Bogom – odi van iz staroga Antune oka (spominje ime onoga, koga vrača). Ako si iz luga, iz gomel; ako si iz galebe, iz mora – odi van iz staroga Antune oka!' Poslije toga sagnez vračara tri luka 'črašnjaka', pa onime jadnikom pijucka onomu, koga vrača, u oči. Spočitneš li takovara jadniku vračbu, to će ti samo Bogom odgovoriti: 'Utopljenik se i za slamku vata.'"

Drugi primjer, a vetan uz liječenje bolesti leđa zvezane mernica dolazi iz Hlebina: *"Bolesnik dodje u kuću, gdje se nalazi baka, koga dobro umije liječiti tu bolest te pozdravi: 'Faljen budi Jezus! Kristuš! Kumica (tetica, strina), mernica mi je, očete me smeriti?' 'Hoću, dragi, hoću', odgovori baka. Bolesnik liječe sada potrbušku na pod i razkrili ruke. Baka izuje desnu cipelu i donese si predji, koju je isprelo sedmogodišnje dijete, te pripravi veliki nož 'palasak', kojim se svinje kolju. Sada mjeri bolesnika predjom od glave do pete, pa onda ruke mu, govoreći: 'S bozom pomoćjom, s majke Marije milošćom, ja merim mernicu s krizmanoga tela! Tako čini tri puta, i svaki put zarezhe nožem u pod kod bolesnikove glave, pa kod ruku i nogu. Kad ga je izmjerila, uzme metlu, pa ga mete po tijelu govoreći: 'Kak došla, tak otišla!' Tada se bolesnik digne i lijepo zahvali."*

U jednoj sačuvanoj kršćanskoj ljekaruši iz Mostara 1843. godine sačuvan je magijski lijek za zubobolju koji uključuje apokrifnu priču o Isusu koji susreće svetog Petra koji sjedi na stijeni držeći se za čeljust koja ga boli jer mu je izjeda crv. Isus crvu naređuje da ode. Tom se analogijom sprečava zubobolja kod oboljeloga.

Vjerovanja slavenskih naroda

Slavenski su narodi nakon dolaska na hrvatski povijesni prostor zatekli romaniziranu kulturu vjerovanja u amulette i talismane, koja se samo kršćanski kulturno i religijski modificirala, a zapravo nastavljala svoju uporabu u svakodnevicu. Tako su od srednjeg vijeka najčešće potpore bili kršćanski ili muslimanski zapisi koji su se najčešće iznađivali i nosili kao apotropijski, preciznije talismani. Takvi su talismani poznati od najstarijih pismenih kultura, a najčešće su sadržavali rečenice iz svetih knjiga. Među zapisima su se mogle naći i razne manje molitvice protiv uroka ili veći i manji ulomci svetih spisa za koje se smatralo da imaju sami po sebi čudotvornu moć. Ti su se tekstovi nosili uza se presavijeni u trokute u muslimana, odnosno u četverokute u kršćana katolika, pohranjeni u srebrne spremnike, zamotani u tkaninu, na ogrlici oko vrata ili privezani na bolesno mjesto na tijelu. Najpoznatiji takav sačuvani hrvatski glagoljčki starohrvatski amuletni zapis, kojij pripada tipu Sisin, onaj je koji se čuva u Vatikanskoj knjižnici, a koji se datira na kraj 14. ili početak 15. stoljeća. Napisan je na listu pergamene, presavijen po širini dvaput, a po duljini četiri puta da se lako mogao nositi u džepu ili sašiven u odjeći. Sadržava imena svetaca, anđela, arkanđela, legendu o sv. Sisinu, magijske formule i zaklinjanja te grafičke magijske znakove.

Većinu amuletnih i talismanskih zapisa na hrvatskim povijesnim prostorima za magijsku zaštitu puka u srednjemu i ranome novom vijeku upravo su radili glagoljaški redovnici, uz preporuku puku kako ih treba koristiti za obranu od vještica, vukodlaka, zlih duhova i bolesti. Službena je Crkva pak osuđivala nošenje amuleta i talismana smatrajući ih magijom i praznovjerjem. Franjevački su redovnici prestali raditi zapise tek u 19. stoljeću otkad ih smatraju praznovjerjem, ali islamski su hodže nastavili s tom praksom, i za islamsko i za kršćansko stanovništvo. Smatralo se da veće moći imaju zapisi koje je radio svećenik druge vjere nego oni koje je radio svećenik koji je iste vjere kao osoba za koju je zapis rađen. Liječenje kuranskim zapisima i danas je popularno kao alternativni način liječenja. Nadalje, u pisanu magiju ulaze svi oblici trajnih zapisa na ljudskoj ili životinjskoj koži, koji su se na nju stavljali ostavljanjem ožiljaka ili unošenjem boje u potkožne rane. Ako se šire usporede zapisi o liječenju novovjekovne Bosne, kao i oni kršćanskog svijeta, nije tako lako odrediti granice izvornosti nekih magijskih postupaka. Ljekaruše bosanskih muslimana često su vrlo slične onima kojimaju se služili kršćani, razlika je samo u vjerskim formulama koje se razlikuju ovisno o vjeri sastavljača. Teško je odrediti i razliku između znanstvenog teksta toga doba i pučke medicine jer se često višestruko preklapaju unutar istog teksta.

Islamska apotropijska magija u obliku crteža, podsjetimo, naziva se arapski *al-filaqt.ūnāt* ili *filaqt.ūr*, odnosno doslovno u prijevodu "zaštitna magija". Tako je sačuvan naputak za izradu jednog *al-filaqt.ūnāta* za glavobolju: "Za glavobolju, bol u jednoj polovici glave i migrenu i bolesti glave: ako se na papiru napiše ovo ime i papir se privije na glavu, glavobolja umine. To je ime 'Aduhullah. Druga vrsta: za migrenu i pulsiranje, napišu se ovi *al-filaqt.ūnāt* na jednom papiru i on se privije na bolno mjesto. To čini da bol umine, voljom Uzvišenoga."

Pučkih je apotropijskih i magijskih praksi mnogo i velik broj ih je sačuvan u etnografskim zapisima od 18. do 20. stoljeća. Velik dio tih praksi odumro je i više ne postoji, osim u zapisima ili fragmentarnu, dakle opet kao tek prežitci, vjerovanje "starijih" osoba u ruralnim krajevima koji se tih praksi sjećaju iz svojeg djetinjstva i svoje obitelji.

Ovaj članak je sedmi dio serijala "Povijest magije u Europi i Hrvatskoj" Denivera Vukelića koji je objavljen u okviru programa poticanja novinarske izvrsnosti Agencije za elektroničke medije.

Serijal pronađite na ovom linku.